

A liberális fejlesztéspolitikus lehetetlensége

Easterly, William: *Violent Saviours: The West, the Rest, and Capitalism without Consent.*

Basic Books, London, 2025. viii + 427 oldal

CZEGLÉDI PÁL

egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, czegledi.pal@econ.unideb.hu

Melyek a feltételei a fejlesztéspolitika megvalósulásának? Annak tehát, hogy bizonyos ország vagy országok lakosai vagy kormányai erőforrást áldoznak arra, hogy a saját megítélésük alapján fejlettebbé próbáljanak tenni egy vagy több másik országot? A minimális feltétel az, hogy legyenek olyan országok, amelyek fejlettségben jelentősen különböznek, és melyek közül a gazdagabb lakosai vagy kormánya hajlandó erőforrást áldozni egy másik ország „megsegítésére”. Szükség van hozzá ezen kívül arra a gondolatra is, hogy *nekünk* fejlesztenünk kell *őket*. S mi van, ha ők nem akarnak fejlődni, úgy ahogy *mi* gondoljuk? Igazolja-e a jövőbeli fejlődés ígérete a mostani erőszakot, hódítást, illetve egy másik ország kényszerű beavatkozását? Az erre kérdésre adott igenlő választ William Easterly, a neves közgazdász új művében a fejlesztésre hivatkozó hódítás jogának (*Development Right of Conquest*) nevezi, és feltárja e gondolat történetét egészen a 17. századtól kezdve.

Az *Erőszakos megváltók* tehát remekül illeszkedik Easterlynek a modern fejlesztéspolitikát kritikusan értékelő életművébe. Az előző köteteinek (Easterly 2001, 2006, 2014) érvelését követve, továbbra is a „liberális” fejlesztéspolitika elméleti alapjait keresi. Ebben a kötetében az eszmetörténeten van a hangsúly: a tőle megszokott nagyívű, jó 400 évet átfogó áttekintésben mutat rá arra, hogyan tér vissza újra és újra ugyanaz a gondolat némileg más kontextusban különböző közgazdászok, írók, politikusok, közszereplők írásaiban beszédekben; hogyan formálták az ezzel kapcsolatos viták a fejlesztéspolitikáról és a fejlődésről szóló gondolkodást. Ezzel Easterly nemcsak a fejlesztésre hivatkozó hódítás jogának makacs multhatatlanságára mutat rá, hanem olyan látszólag különböző elgondolások közötti kapcsolatokra, amelyekben első ránézésre nem sok a közös. Easterly kötete éppen azért izgalmas, mert elsőre felháborítóan tűnő asszociációkat tartalmaz.

A fejlesztésre hivatkozó hódításnak természetesen vannak fokozatai: az amerikai őslakosokkal, vagy az Afrikából elhurcolt rabszolgákkal szemben alkalmazott erőszak – nem beszélve a Lenin vagy Hitler által vezényelt mészárlásokról – messze vannak a Walt Whitman Rostow által kiagyalt fejlesztési projektektől, vagy a Banerjee- és Duflo-féle, az embereket egy-egy tál lencsével ösztönző célzott programoktól. A hódítás gondolata nem mindig explicit. Az őslakosok deportálása, megsemmisítése mellett érvelni a terület fejlesztésére való hivatkozással nem ugyanaz, mint amikor az embereket akarjuk „fejlesztetni” akaratok ellenére. Easterly művének jelentősége és újdonsága nagyrészt éppen abban rejlik, hogy rávilágít: mindegyik ilyen tervben benne van a fejlesztésre hivatkozó hódítás joga, a mi-ők logika, az emberi méltóság anyagi előnyökkel való helyettesíthetőségének gondolata.

Szokásához híven Easterly most sem absztrakt gondolatmenetet vezet elő, hanem konkrét eseményeken, illetve azokkal kapcsolatos vitákon, és az e vitában részt vevő filozófusok, politikusok, értelmiségiek érveit – sokszor életútjukat is – bemutató epizódokon keresztül fejti ki állításait. A kötet 19, tíz-húszoldalas fejezetből áll, s e fejezetek – az első bevezetőfejezeten kívül – három nagyobb részt alkotnak. Az első részben két gondolkodó, Adam Smith és Immanuel Kant képviselik a liberális oldalt, Condorcet márkija, azaz Jean-Antoine Nicholas Caritat – akit a magyar olvasó a közösségi választások elméletéből ismerhet leginkább – pedig a „hódító” oldalt. Az, hogy Condorcet maga is a francia felvilágosodás egyik jelentős alakja, mutatja, hogy a fejlesztésre hivatkozó hódítás joga nem feltétlenül jelent szándékos, megfontolt imperializmust, mint II. Lipót, Hitler vagy Sztálin esetén, hanem sokszor inkább a Hayek-féle végzetes önhittségben (Hayek, 1992) gyökerező szándékolatlan rombolást. Adam Smith mint a gyarmatosítás – viszonylag – konzisztens, a szabad kereskedelem mint önkéntes csere alapelveiből kiinduló ellenzője jelenik meg, Kant pedig mint olyan, aki elsőként adott explicit definíciót arra vonatkozóan, amit emberi méltóságnak, vagy az Easterly által is használt modern kifejezéssel „agency”-nek nevezhetünk. Eszerint az emberi méltóság megköveteli, hogy az embert önmagában vett célnak tekintsük, és ne eszköznek (51. o.).

A második rész a gyarmatosítás kezdeteitől az 1865-ig tartó időszakból mutat be illusztratív epizódokat: hogyan érvelt Adam Smith a gyarmatosítással szemben, hogyan tekintettek a francia felvilágosodás gondolkodói Kelet-Európára és a gyarmatokra, hogyan vallott kudarcot a felszabadított rabszolgák Afrikába való visszatelepítése? Nagy hangsúlyt kapnak – a magyar olvasó szemével talán aránytalanul nagyot – az amerikai őslakosokkal kapcsolatos viták. A szociális érzéketlenségéről oly híres Thomas Robert Malthus itt jó példa arra, hogy akármit is gondolunk a népességnövekedés káros hatásairól, az nem kell, hogy felülírja morális ítéletünket (129. o.).

A harmadik rész az 1865 és 1945 közötti éveket áttekintő öt fejezetének elméleti alapja a közgazdaságtan átalakulása: ez az időszak, amikor a klasszikus-

ból neoklasszikussá és egyre professzionálisabbá váló közgazdaságtan egyre kevésbé *politikai* gazdaságtan, és ezzel együtt egyre kevésbé tűri meg az etikai érvelést. Így egyre kevésbé képes az emberi méltóságra vonatkozó érvekkel a hódítás ellen érvelni. Ezért van, hogy e harmadik részben a kor ismert közgazdaszai nem pozitív hősök – mint az első részben Smith, Malthus vagy a fiatalabbik Mill –, hanem inkább negatívak. Marshall, Ely, Commons a legnagyobb természetességgel hirdették, hogy bizonyos népek – valójában a világ nagyobbik része – egyszerűen gyerekként kezelendők, és a „civilizált” világnak kell az országaikat fejleszteni – velük vagy nélkülük. Ezek után nem meglepő, hogy ez az az időszak, amikor több liberális gondolkodású közgazdászt nem fogadott el tagként az Amerikai Közgazdasági Társaság (AEA), még akkor sem, ha tagok akartak volna lenni; de nem is akartak. Az amerikai liberális közgazdász Graham Sumner például 1894-ben „gúnyosan bírálta az AEA közgazdászait amiatt, hogy engedtek »annak a legnagyobb ostobaságnak, amelyre az ember képes lehet: hogy palatáblával és ceruzával leül, és megtervez egy új társadalmi világot«” (192. o.).

A Fülöp-szigetek amerikai gyarmatosítása és II. Lipót Belga Kongója újabb illusztrációját nyújtják annak, hogy a fejlesztésre hivatkozó hódítás joga erkölcstelen és könnyen katasztrofális eredményhez vezet. A fejlesztéssel indokolt hódítás makacs alkalmazása azonban fegyvert adott azoknak a kezébe, akik ezt a jogot a saját népükkel szemben kívánták gyakorolni. A kötet erős állítása, hogy a liberális intézményrendszer népszerűtlenségének oka a nyugati politikusok kettős mérceje. A wilsoni elvek megcsúfolása kiábrándította Ho Si Minh-t, Mao Ce-tungot és társaikat a liberális alternatívából, és a marxizmus felé fordította őket, ami éppen kapóra jött a nemzeti önrendelkezést szabad hazai gyilkolásként értelmező Leninnek.

A negyedik rész a fejlődésgazdaságtani értelemben vett fejlesztéspolitika korszakát, a második világháború utáni időszakot tekinti át, a „harmadik világ” időszakát, amelyben persze a hódítás már nem fogadható el eszközként, de az eredmények – például amit a vietnámi mesterséges falvakkal értek el (277–289 o.) – nem sokkal kevésbé katasztrofálisak. Ezekkel a nagyívű tervekkel szemben a be nem avatkozást és a szabad piacot propagáló Friedman-házaspár, vagy a magyar Peter Thomas Bauer a közvélemény szemében nem nyerhettek. E liberálisok életművének tragédiája az, hogy mire bebizonyosodik, hogy igazuk volt, addigra a közvélemény a jobbik esetben is rég elfelejtette őket.

A liberális fejlesztéspolitika tehát a nem-fejlesztés politikája, legalábbis ezt sugallja Easterly kötete. Ő maga nem fogalmazza meg azt a következtetést, amit csak egy ilyen rövid recenzióban lehet megkockáztatni, mert itt nem kell bizonyítani: a liberális fejlesztéspolitika oximoron. A klasszikus liberális alapelveket és a kanti erkölcsöket alapul véve egyszerűen nem akarhatunk „fejleszteni” egy egész országot vagy népet. Ez ugyanis megmagyarázza azt, hogy még a legnagyobb liberális szerzők sem tudnak konzisztensen liberálisok lenni, ha „fejlesztésről” van szó:

Adam Smith különbséget tett az Amerikába Európából bevándorlók és a „vadem-berek” között (33. o.), Alexis de Tocqueville támogatta Algéria gyarmatosítását (99. o.), ahogy John Stuart Mill is elismerte a „barbárokkal” szembeni despotizmus (193. o.) jogosságát. Bauer is pozitívan értékelte a brit gyarmatosítást, Milton Friedman pedig soha nem hagyott fel azzal, hogy kéretlen tanácsokat osztogasson különböző kormányoknak, beleértve a Pinochet-diktatúrát is (291–303. o.). Ha 300 év „fejlesztési” gyakorlatnak és 250 év közgazdasági elmélettörténetnek nem sikerült liberális fejlesztéspolitikát létrehoznia sem elméletben, sem gyakorlatban, akkor felmerül a kérdés: nem annak-e a jele ez, hogy nem is lehet?

Újabb érv a liberális fejlesztéspolitika lehetősége ellen az, hogy – ahogy Easterly többször hangsúlyozza – annak alapja az érintett ország beleegyezése (consent) kellene, hogy legyen. De tud-e egy teljes nép egyetérteni bármivel is? Az egyetértés kalkulusa bonyolult dolog (Buchanan & Tullock, 1962), de a közösségi választások elméletének tanulsága az, hogy a politikai értelemben vett egyetértést értelmezni nehéz, elérni szinte lehetetlen. Elfogadva, hogy a piaci tranzakciók egyetértésen alapulnak, a piaci intézmények kívülről való bevezetését támogatva az egyetértés felé megyünk-e? Vagy a gazdag világ polgárainak és kormányainak karba tett kézzel kell-e néznie egy kollektivisták diktatúra elnyomását, csak mert a beavatkozás kéretlen volna?

Easterly sem oldja fel ezeket az örök liberális dilemmákat, de – mint mondtam – nem is elvont modellt alkot. Ez lehet az oka annak, hogy a saját megfigyeléseit nem vezeti vissza általánosabb, ismert elméletekre. A Condorcet-Smith szembeállítás például erősen emlékeztet a Hayek-féle konstruktivizmus-kritikára (Hayek, 1995a), és a kétfajta liberalizmus közötti különbségtételre (Hayek, 1995b), a francia és a skót felvilágosodás különböző emberképére, illetve különböző gazdaságelméleti következményeire. A könyv hősei közül ezért leginkább Friedrich Hayek hiányzik – egy eléggé közhelyes és igaztalan¹ utaláson kívül (273. o.) – mint olyan, akinek a munkássága tágabb filozófiai kontextust adhatna Easterly állításainak, és talán annak az imént megfogalmazott állításnak is, hogy a liberális fejlesztéspolitika nem létezik. Ahogyan a parétói liberális lehetetlen (Sen, 1970), úgy talán a fejlesztő liberális is lehetetlen. Talán egyszerűen értelmetlen az az elvárás, hogy igazságosan cselekedjünk egy egész néppel szemben, és igazságosan csak egy-egy egyénnel szemben lehet eljárni (Hayek, 1995c).

Easterly egyik, közgazdász szájából talán meglepő következtetése az, hogy a leírt szó – még ha üres szlogen is – számít (335. o.). Ebből a szempontból feltűnő, hogy miközben a „harmadik világ” mint kifejezés kritikája többször megjelenik a kötetben, annak újabb(nak tűnő) verziója, a „globális Dél” nem kap ilyen kriti-

¹ Erősen kétséges, hogy az *Út a szolgasághoz* (Hayek, 1991) amellet érvelt volna – ahogy Easterly mondja –, hogy akármilyen állami beavatkozás csúszós lejtőn indítaná el a társadalmat a szolgaság felé (Boettke & Candela, 2017).

kát. Pedig Easterly szempontjai szerint a „globális Dél” még rosszabb, mint a „harmadik világ”. Egyrészt, mert földrajzinak álcázza azt, ami politikai – Ausztrália a globális északon van! –, és erősebben két részre, „mi”-re és „ők”-re osztja a világot – legalábbis globális keletről és nyugatról tudtommal nem szokás beszélni –, mint a „harmadik világ”, utóbbi szerint ugyanis még van két másik „világ”. Ha a nyelv számít, akkor a „globális Dél”-féle retorika csak messzebbre visz a szabad világtól.

Idén lesz 250 éve, hogy megjelent Adam Smith korszakos műve, *A nemzetek gazdagsága*. Akár ez is lehetne az apropója ennek a kötetnek vagy ennek a recenzióknak, hiszen szellemi értelemben mégiscsak Smith a főhőse a műnek. Easterly munkája egyfajta értékelése annak az Adam Smith által kezdeményezett szellemi projektnek, amely „megengedte volna mindenkinek, hogy érdekét tetszése szerint, az egyenlőség, a szabadság és igazság nemes elvei alapján keresse” (Smith, 2011/1776, 209. o.). Ebből a szempontból a fejlesztéspolitika elmélete lassacskán bár, de előrement. Mégsem az intellektuális átalakulásban bízhatunk – következett Easterly (335–338. o.) –, hanem abban, hogy a fejlesztés a (helyel-közzel) szabad kereskedelem és szabad tőkeáramlás hozta haladáshoz képest egyszerűen jelentéktelenné válik. Easterly könyve emlékeztet minket arra, hogy bár 2026 sem éppen az az év látszik lenni, amelyben a világ előrébb mozdulna az Adam Smith-i úton, hosszabb távra visszatekintve – és talán ezért előre nézve is – van némi remény.

Hivatkozások

- Boettke, P., & Candela, R. (2017). The intellectual context of F. A. Hayek's *The Road to Serfdom*. *Journal of Private Enterprise*, 32(1), 29-44.
- Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962). *The calculus of consent: Logical foundations of constitutional democracy*. Chicago, US: University of Michigan Press.
- Easterly, W. (2014). *The tyranny of experts: Economists, dictators, and the forgotten rights of the poor*. New York, US: Basic Books.
- Easterly, W. (2006). *The white man's burden: Why the West's efforts to aid the rest have done so much ill and so little good*. New York, US: Penguin Press.
- Easterly, W. (2001). *The elusive quest for growth: Economists' adventures and misadventures in the tropics*. Cambridge, US: MIT Press.
- Hayek, F. A. (1995a). Emberi cselekvés, de nem emberi terv eredménye. In F. A. Hayek, *Piac és szabadság: Válogatott tanulmányok* (pp. 325–342). Budapest, Magyarország: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hayek, F. A. (1995b). A liberális társadalmi rend alapelvei. In F. A. Hayek, *Piac és szabadság: Válogatott tanulmányok* (pp. 292–301). Budapest, Magyarország: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Hayek, F. A. (1995c). A társadalmi igazságosság atavizmusa. In F. A. Hayek, *Piac és szabadság: Válogatott tanulmányok* (pp. 211–220). Budapest, Magyarország: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hayek, F. A. (1992). Végzetes önhittség: *A szocializmus tévedései*. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó.
- Hayek, F. A. (1991). Út a szolgáshoz. Budapest, Magyarország: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sen, A. K. (1970). The impossibility of a Paretian liberal. *Journal of Political Economy*, 78(1), 152–157. <https://doi.org/10.1086/259614>
- Smith, A. (2011/1776). *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. II. Kötet. Budapest, Magyarország: Napvilág Kiadó.